

Е. П. Киселева и др. / под ред. В. Г. Маралова. – М. : Академический Проект ; Мир, 2011. – 190 с.

8. Шадриков, В. Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности / В. Д. Шадриков. – М. : Наука, 1982. – 185с.

В статье рассматриваются идеи Г. С. Костюка относительно результативности соединения обучения с производительным трудом для профессионального становления и личностного развития будущего специалиста.
Ключевые слова: обучение, производительный труд, субъект обучения, профессиональный выбор, профессиональная идентичность.

The article considers the GS Kostyuk's ideas about the combination of education with productive labor for future specialist's professional and personal development.

Keywords: education, productive work, the subject of training, career choices, professional identity.

Терлецька Ю.М.

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Розглядається вплив соціальної депривації викладачів вищої школи сучасного українського суспільства на ефективність їхньої професійної діяльності. На основі емпіричного дослідження виявлено, що соціальна депривація є сприятливим підґрунтям професійної деформації викладачів вищої школи, знижує рівень ефективності їхньої професійно-педагогічної діяльності.

Ключові слова: соціальна депривація, підвиди соціальної депривації, ефективність професійної діяльності викладачів вищої школи, рівні розвитку соціальної депривації, наслідки соціальної депривації.

Постановка проблеми. Соціальне середовище тим чи іншим чином завжди впливає на поведінку і професійну діяльність людей, в тому числі й викладачів вищої школи (педагогічних працівників – вищих навчальних закладів (ВНЗ) I-II рівнів акредитації та науково-педагогічних працівників – ВНЗ III-IV рівнів акредитації). Суспільна дійсність на даному етапі розвитку України є складною для життєдіяльності людей. Вже тривалий час ми переживаємо, як кажуть, затяжну системну соціально-економічну кризу, внаслідок котрої не лише значно погіршився матеріальний стан викладачів вищої школи, знизився їх соціальний статус, але й відбулися зміни в їхній психології. Значна частина з них переживає психічну депривацію, в тому числі й соціальну. Виникає питання: чи впливає соціальна депривація на ефективність професійної діяльності викладачів ВНЗ? Якщо впливає, то як і яким чином? Відповідь на це питання

вимагає наукового пошуку.

Аналіз стану дослідження даної проблеми. Аналіз праць із проблем професійної діяльності викладачів вищої школи, впливу зовнішнього середовища на неї, особливо соціального, свідчить про те, що питання власне щодо впливу соціальної депривації викладачів ВНЗ на ефективність їх професійної діяльності в Україні (та й у світі) у прямій постановці загалом не ставилося. Справа в тому, що до цього часу дослідження і самої соціальної депривації, і її впливу на професійну діяльність людини знаходяться на початковому етапі. Це стосується і професійної діяльності викладачів вищої школи. Важливо, що у психологічній науці наявні малочисельні напрацювання з питань сутності й змісту соціальної депривації та її впливу на поведінку й діяльність людини. Однак навіть тут позиції дослідників різняться. Так, одні з них під *соціальною депривацією* розуміють специфічні відхилення від реальних соціальних норм поведінки і спілкування, котрі виникли внаслідок відсутності певних умов соціалізації та можливостей всебічно засвоювати соціокультурні суспільні цінності [5].

інші тлумачать її як психічний стан людини [2; 11]. Приміром, українські дослідники Н.М. Ануфрієва, Т.М. Зелінська і Н.О. Єрмакова соціальну депривацію визначають як психологічний стан людини, що викликається обмеженою можливістю до засвоєння самостійної соціальної ролі [2, с. 197].

Треті, розуміють соціальну депривацію як повну відсутність соціальних контактів. З таких позицій досліджує її О.Г. Алексеєнкова, котра вказує на те, що соціальна депривація – це «повна відсутність контактів людини (або якої-небудь групи) із суспільством» [1, с. 52]. Власне, дослідниця соціальну депривацію поділяє на такі різновиди як вимушену, примусову, добровільну і добровільно-вимушену [1, с. 52].

Зустрічаються випадки, коли поняття «соціальна депривація» замінюють поняттям «соціальна ізоляція» [13; 20 та ін.].

На те, що психічна депривація, зокрема, й соціальна, негативно впливає на розвиток і життєдіяльність людини, вказує більшість дослідників, серед яких Й. Лангмейєр і З. Матейчек [15], Е. Берн [5], Я.О. Гошовський [9], В.І. Лебедев [16] та ін.

Так, перші дослідники психічної депривації Й. Лангмейєр і З. Матейчек доводять, що, по-перше, наслідки психічної депривації проявляються насамперед у тому, що людина в результаті тривалого незадоволення потреб не здатна пристосовуватися до ситуацій, які є звичайними, бажаними й типовими для певного суспільства; по-друге, незадоволення певних важливих потреб призводить до різних моральних і психологічних відхилень у поведінці та діяльності людини [15].

Деякі дослідники схиляються до думки, що довготривале перебування в деприваційній ситуації зумовлює відставання у психічному розвитку за багатьма параметрами [9].

Г.В. Залевський стверджує, що на тлі замкнутого, деприваційного буття людини, можуть виникати порушення стосунків усередині певної групової

структури, і, відповідно, самі фіксовані форми поведінки трансформуються [11, 32-36].

Разом з іншими негативними явищами, соціальна депривація породжує байдужість, агресивність, конформізм, протест. На основі цього розвивається індивідуально-неповторний образ «Я», набуваючи рис загального образу «Я-МИ» [10].

Деякі аспекти, які стосуються соціальної депривації та її впливу на поведінку і діяльність людей, ми вже розглядали у своїх працях [6; 7; 8]. Ми також означили деякі аспекти переживання викладачами психічної депривації, в тому числі й соціальної [21].

Одна, поза увагою дослідників залишилося ще багато питань впливу соціальної депривації на поведінку й діяльність людей. Фактично, ніхто не досліджував вплив соціальної депривації на ефективність професійної діяльності науково-педагогічних працівників (НПП).

Тому **метою** нашого наукового пошуку є виявлення стосовно впливу соціальної депривації, яку переживають НПП, на ефективність їх професійної діяльності.

Основний зміст. Для досягнення поставленої мети, передусім, уточнимо сутність поняття «соціальна депривація» і поняття «ефективність професійної діяльності науково-педагогічних працівників».

Щодо поняття «соціальна депривація», то ми його почали обґрунтовувати у попередніх працях [8; 21]. Ми виходили з того, що соціальна депривація не є ні психічним станом [2], ні специфічними відхиленнями від «реальних соціальних норм поведінки і спілкування...» [5], ні повною відсутністю «контактів людини (або будь-якої групи) із суспільством» [1].

Оскільки соціальна депривація є видом психічної депривації, то вона відображає її голову сутність [8]. Нами доведено, що *соціальна депривація, як вид психічної депривації, – це недорозвинення, не сформованість чи руйнування певних параметрів складових психіки людини або повна їхня відсутність унаслідок повної чи часткової відсутності впливу необхідного соціального середовища як зовнішнього психічного.*

Соціальна депривація поділяється на значну кількість підвидів за різними ознаками і виявляється у різних формах.

За змістом соціальна депривація поділяється на такі підвиди: вікову, престижну, самоствердження, свободи вибору, соціопротестову, гендерну, утрати сенсу, утрачених надій, статусно-рольову, невизнання, комунікації та взаємодії, соціально-просторову; за впливом на *поведінку і діяльність* – негативну, нейтральну або позитивну.

Соціальна депривація може відбуватися у формі *самоізоляції, ситуативної ізоляції, спеціалізації або інтроізоляції, уявної або реальної нестачі*. За проявом ці форми можуть мати як *відкритий*, так і *прихований характер*.

Тепер, уточнимо, що розуміють під поняттям «ефективність професійної діяльності науково-педагогічних працівників». Так, аналіз праць із проблем

підготовки фахівців до педагогічної діяльності у вищій школі, професіоналізму викладача й оцінки в нього рівня його розвитку свідчить, що, власне, про ефективність професійної діяльності викладачів ВНЗ в освітньому просторі говорять рідко. Професіоналізм викладача ВНЗ дослідники переважно визначають через його або педагогічну культуру (О.В. Барабанщиков [4], І.Ф. Ісаєв [12] та ін.), або педагогічну майстерність (І.А. Зязюн [18], Н.В. Кузьміна [14], І.Ф. Харламов [22] та ін.), або професійну компетентність (Л.М. Макарова [17], Л.Г. Подоляк і В.І. Юрченко [19] та ін.), наявність котрої автоматично прирівнюється до якісної практичної професійно-педагогічної діяльності. Зауважимо, що всі ці теорії професіоналізму викладача ВНЗ обов'язково включають педагогічні уміння або компетенції, а також його індивідуальні здібності, властивості або якості (О.В. Барабанщиков [4], І.А. Зязюн [18], Н.В. Кузьміна [14] та ін.).

На нашу думку, ефективність професійної діяльності викладача ВНЗ не тотожна ні поняттю «педагогічна культура», ні поняттю «педагогічна майстерність», ні поняттю «педагогічна компетентність», ні його індивідуальним здібностям та якостям. Можна мати високо розвинуту сукупність педагогічних умінь, чи сформовані педагогічні компетенції, можна володіти різними здібностями, мати навіть високі професійно-педагогічні якості, тобто, загалом, володіти педагогічною майстерністю на високому рівні, але в силу різних причин (переживати кризу, горе, нестачу грошей, побутові негаразди, соціальну або економічну депривацію та ін.) неефективно здійснювати професійно-педагогічну діяльність.

На основі результатів нашого педагогічно-психологічного дослідження встановлено, що **ефективність професійної діяльності викладача ВНЗ** становить собою доцільно спрямовану за змістом, педагогічними функціями і завданнями його активну педагогічно-психологічну взаємодію зі студентами і студентськими колективами, реалізацію ним сукупності доцільних психолого-педагогічних впливів, що разом приводять до якісного оволодіння студентами сучасними професійними знаннями, навичками і вміннями, а також формування в них особистісних якостей і властивостей, котрі необхідні для майбутньої професійної діяльності, суспільного і громадського життя.

Доведено, що структура ефективно професійної діяльності викладача ВНЗ, щонайменше, включає такі основні елементи: 1) ефективне управління викладачем навчально-виховним процесом студентів; 2) сукупність педагогічних умінь і якостей та їх ефективне застосування ним під час реалізації навчально-виховного процесу; 3) позитивні (ефективні) стратегії поведінки і взаємовідносини зі студентами та студентськими групами; 4) позитивну професійну спрямованість; 5) позитивну мотивацію до реалізації завдань навчально-виховного процесу; 6) професійну надійність.

Усі складові ефективності професійної діяльності викладача ВНЗ знаходяться між собою у складній інтегративно-ймовірнісній взаємодії та визначають дискретний результат її ефективності.

Для виявлення впливу соціальної депривації науково-педагогічних працівників на їхню професійну діяльність, нами проведений експеримент на факультеті психології, юридичному та економічному факультеті Львівського державного університету внутрішніх справ, у Навчально-науковому інституті права та психології національного університету «Львівська політехніка», а також у Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності.

Для цього на предмет наявності соціальної депривації нами було опитано 214 науково-педагогічних працівників. Оскільки, інструментарій для оцінки соціальної депривації в науці на цей час відсутній, то нами були розроблена та застосована авторська: «Методика визначення соціальної депривації та її підвидів у дорослих». Ця методика розроблена на основі визначення критеріїв і чинників, які характеризують прояв соціальної депривації.

І соціальна депривація, (в тому числі будь-який інший її підвид), і ефективність професійної діяльності викладача ВНЗ можуть мати такі рівні розвитку: дуже високий, високий, вище середнього, середній, нижче середнього, низький і дуже низький. Кожен рівень розвитку визначається відповідною величиною коефіцієнта, котрий лежить у межах: 1) дуже низький: 0 – 0,143; 2) низький: 0,144 – 0,285; 3) вище середнього: 0,286 – 0,427; 4) середній: 0,428 – 0,569; 5) вище середнього: 0,57 – 0,711; 6) високий: 0,712 – 0,853; 7) дуже високий: 0,854 – 1.

У подальшому за відповідними формулами ми обчислили коефіцієнти соціальної депривації 214 НПП, на основі котрих визначили її наявність чи відсутність у них. З тих НПП, в котрих була наявна соціальна депривація в межах вище середнього, середнього, вище середнього, високого і дуже високого рівнів її розвитку, ми сформували експериментальну групу з 54 НПП. З тих НПП, в котрих соціальна депривація була на дуже низькому або низькому рівнях, що може вважатися нормою, тобто відсутністю її впливу на їх поведінку і професійну діяльність, ми сформували контрольну групу з 54 НПП.

Результати дослідження засвідчили, що соціальна депривація НПП експериментальної групи має такі рівні розвитку: вище середнього – у 10 (18,5%) НПП, середній – у 34 (63%) НПП і вище середнього – у 10 (18,5%) НПП.

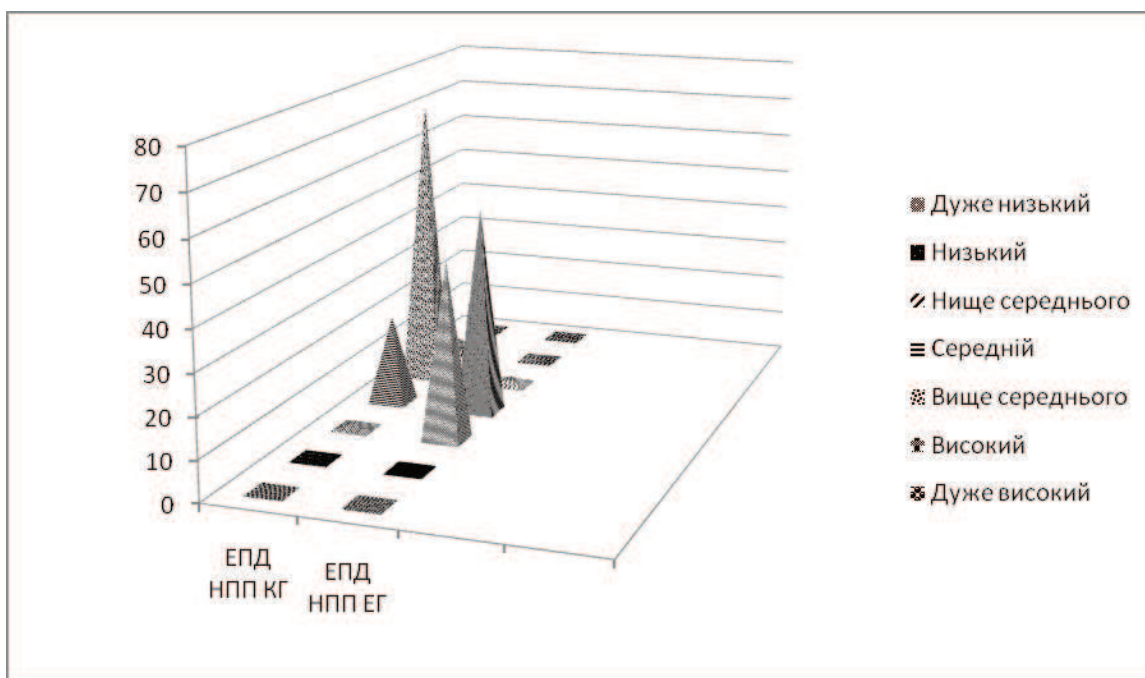
Далі ми виявили рівні ефективності професійної діяльності НПП експериментальної та контрольної груп. Для цього застосували комплекс методик, а саме: 1) методику «експертного визначення рівня ефективності застосування викладачем педагогічних умінь і якостей в педагогічній практиці» (М.Й. Варій, М.М. Козяр, М.С. Коваль); 2) методику виявлення «комунікативних та організаторських здібностей» (КОС-2); 3) методику «оцінки стилю керівництва» (Козловська О.В., Романюк А.Й., Урунський В.І.); 4) методику «визначення професійної спрямованості «НА СЕБЕ» – «НА СПРАВУ» – «НА ВЗАЄМОДІЮ»; 5) методику визначення мотивації до успіху (Т. Елерс); 6) методику визначення мотивації уникнення невдачі (Т. Елерс); 7) методику визначення «синдрому вигоряння» в професійній

діяльності (варіант 2 для учителів, викладачів, тренерів, що адаптований кандидатом психологічних наук, доцентом Н.Є. Водоп'яною).

Аналіз ефективності професійної діяльності науково-педагогічних працівників контрольної та експериментальної груп свідчить про те, що рівень її розвитку в НПП контрольної групи, в котрих відсутня соціальна депривація, є значно вищим, ніж у НПП експериментальної групи. Так, ефективність професійної діяльності науково-педагогічних працівників на високому рівні розвитку виявляється лише у 2 (3,7%) НПП контрольної групи, а в експериментальній групі відсутня; на вище середнього рівні розвитку – в 39 (72,2%) НПП контрольної групи проти 1(1,9%) НПП експериментальної групи; на середньому рівні розвитку – в 12 (22,2%) НПП контрольної групи проти 28 (51,9%) НПП експериментальної групи; на нижче середнього рівні розвитку – в 1 (1,9%) НПП контрольної групи проти 24 (44,4%) НПП експериментальної; на низькому рівні розвитку – в 1 (1,9%) НПП лише експериментальної групи.

Як це видно з рис. 1, якщо порівняти ефективність професійної діяльності кількості науково-педагогічних працівників контрольної та експериментальної груп, то вона на 40 (74%) вища на високому і вище середнього рівнях розвитку в НПП контрольної групи, ніж у НПП експериментальної групи.

У контрольній групі ефективність професійної діяльності науково-педагогічних працівників в основному зосереджена на вище середнього (39 (72,2%) НПП) і середньому рівнях розвитку (12 (22,2%) НПП), що разом становить 51 (94,4%) НПП (див. рис. 1).

Рис. 1. Рівні розвитку ефективності професійної діяльності науково-педагогічних працівників контрольної та експериментальної груп (у відсотках).

В експериментальній групі ефективність професійної діяльності науково-педагогічних працівників в основному зосереджена на середньому (28 (51,9%) НПП) і нище середнього рівнях розвитку (24 (44,4%) НПП), що разом становить 52 (96,3%) НПП (див. рис. 1).

За допомогою коефіцієнта рангової кореляції r_s Спірмена нами здійснений кореляційний аналіз між соціальною депривацією і ефективністю професійної діяльності НПП, котрий свідчить, що між ними наявний негативний (зворотний) значущий зв'язок ($r_s = -0,661$, $c \leq 0,01$). Це означає, що чим вищим є рівень соціальної депривації, тим нижче рівень ефективності професійної діяльності НПП. Отже, соціальна депривація негативно впливає на ефективність професійної діяльності НПП.

У змістовному аспекті для НПП з вище середнього і середнім рівнями розвитку соціальної депривації, на підґрунті незадоволеності власними досягненнями в основних аспектах життєдіяльності, наявним матеріальним і соціальним статусом, заниженні попередніх соціальних здобутків, ревізіонізму попередніх відносин із суб'єктами професійної діяльності та ін., виникає стан тривожності, конфліктності й самоконфліктності, дезадаптації, знижується рівень самоповаги, з'являються проблеми у спілкуванні та взаємодії зі студентами і колегами, управлінні їхньою навчально-виховною діяльністю, внаслідок цього, виникає соціальна фрустрація, котра своєю чергою сприяє його зацикленню на деяких проблемах, поверненню до примітивних, часто попередніх безпечних та інфантильних форм поведінки, редукції особистісних досягнень, появі комплексів, бар'єрів, неадекватної поведінки, «втечі» від реальності, негативізму, іноді й алкоголізму та ін.

Висновки

Соціальна депривація впливає на чинники, котрі визначають ефективність професійної діяльності НПП, а саме на: 1) стиль управління навчально-виховним процесом студентів; 2) професійну спрямованість; 3) поведінку і взаємовідносини зі студентами; 4) мотивацію; 5) професійну надійність.

Встановлено, що ефективність професійної діяльності науково-педагогічних працівників контрольної групи, в котрих відсутня соціальна депривація, є значно вищою, ніж НПП експериментальної групи, в котрих вона наявна. Порівнюючи ефективність професійної діяльності науково-педагогічних працівників контрольної і експериментальної груп, виявлено, що вона на високому і вище середнього (75,9%) та середньому (22,2%) рівнях розвитку виявляється у НПП контрольної групи, і навпаки, у НПП експериментальної групи переважно на середньому (51,8%) і нище середнього (44,4%) рівнях розвитку.

Таким чином, соціальна депривація, яку переживають науково-педагогічні працівники, негативно впливає на ефективність їх професійної діяльності, тобто із підвищенням рівня розвитку соціальної депривації – знижується рівень ефективності їх професійної діяльності.

Література

1. Алексеенкова Е.Г. Личность в условиях психической депривации: Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2009. – 96 с.
2. Ануфрієва Н.М., Зелінська Т.М., Єрмаков Н.О. Соціальна психологія: Навч.-метод. Посібник. – К.: Каравела, 2009. – 216 с.
3. Асмолов А.Г. Культурно-историческая психология и конструирование миров / Асмолов А.Г. – М. : Ин-т практ. психол.; Воронеж : НПО “МОДЭК”, 1996. – 320 с.
4. Барабанчиков А.В. Проблемы педагогической культуры преподавателей вузов. К вопросу о сущности педагогической культуры // Советская педагогика. – 1981. – № 1. – С. 71-77.
5. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений; Люди которые играют в игры. Психология человеческой судьбы: перевод с английского. – М.: Изд-я фирма «ПРАМЕБ», 1992. – 384 с.
6. Варій Ю.М. Вплив психічної депривації на формування молодіжних злочинних груп // Психологічні аспекти національної безпеки: організована злочинність: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції / Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 31-34.
7. Варій Ю.М. Психічна депривація студентської молоді України першого десятиліття XXI століття // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. Збірник наукових праць / Головний редактор В.Л. Ортинський. – Львів: ЛьвДУВС, 2008. – Вип. 2. – С. 27-40.
8. Варій Ю.М. Соціальна депривація як вид психічної депривації // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. Збірник наукових праць / Головний редактор М.Й. Варій. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – Вип. 2. – С. 3-15.
9. Гошовський Я.О. Становлення образу Я в підлітків школи-інтернату в умовах депривації батьківського впливу: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Гошовський Ярослав Олександрович. – К., 1995. – 177 с.
10. Гремлинг С. Практикум по управлению стрессом / Сандра Гремлинг, Сара Ауэрбах; [пер. с англ. А. Смирнова]. – СПб.: Питер, 2002. – 240 с.
11. Залевский Г.В. Теория субъекта и фиксированные формы поведения / Г.В. Залевский // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24. – № 3. – С.32 – 36.
12. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя: Учебн. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр “Академия”, 2002. – 208 с.
13. Кондратьев М.Ю. Социальная психология закрытых образовательных учреждений / М.Ю. Кондратьев. – СПб. : Питер, 2005. – 304 с.
14. Кузьмина Н.В. Профессионализм деятельности преподавателя и мастера производственного обучения. – М.: Высшая школа, 1989. – 119 с.

15. Лангмейер И., З. Матейчек. Психическая депривация в детском возрасте / И. Лангмейер, З. Матейчек; пер. Г.А. Овсянникова. – Изд. 1-е русск.– Прага: ЧССР: Авиценум. Медицинское издательство, 1984. – 334 с.
16. Лебедев В.И. Психология и психопатология одиночества и групповой изоляции: учеб. пособ. для вузов / Владимир Иванович Лебедев. – М.: Юнити – Дана, 2002. – 407 с.
17. Макарова Л.Н. Преподавательвысшейшколы: индивидуальность, стиль, деятельность: Монография: в 2 ч. – М.: МГПУ, ТГУ им. Г.Р. Держивина. – 2000. – Ч.2. – 142 с.
18. Педагогічна майстерність: підручник/ [І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, У. Ф. Кривонос та ін.]; за ред. І. А. Зязюна. – К.: Вицашк., 1997. – 349 с.
19. Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. Психологія вищої школи: Підручник. – 3-тє вид., випр. і доп. – К: Каравела, 2011. – 360 с.
20. Психологическая энциклопедия. 2-е изд. / Под. ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха. – СПб.: Питер, 2006. – 1096 с.
21. Терлецька Ю.М. Психічна депривація науково-педагогічних працівників // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: збірник наукових праць / головний редактор М.Й. Варій. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – Вип. 1. – С. 134-144.
22. Харламов И.Ф. О педагогическом мастерстве, творчестве, новаторстве // Педагогика. – 1992. – № 7 – 8. – С.11-15.

Рассматривается влияние социальной депривации преподавателей высшей школы современного украинского общества на эффективность их профессиональной деятельности. На основании эмпирического исследования обнаружено, что социальная депривация есть благоприятной почвой профессиональной деформации преподавателей высших учебных заведений, понижает уровень эффективности их профессионально-педагогической

Ключевые слова: социальная депривация, подвиды социальной депривации, эффективность профессиональной деятельности преподавателей высшей школы, уровень развития социальной депривации, последствия социальной депривации.

The impact of social deprivation of the high school teachers of the modern Ukrainian society is overseen. The article deals with the facts that were revealed during the empiric investigations. It is proved that social deprivation is a suitable condition for professional failure of the high school teachers, it lowers down the efficiency level of the professional and pedagogical activity of the teachers.

Key words: social deprivation, subtypes of social deprivation, efficiency of professional activity of high school teachers, social deprivation levels, social deprivation consequences